

Mi az a Kiskáté?

A Kiskáté a Műút kritikarovatának önálló sorozata.

Milyen írásokat olvashatunk a Kiskátéban?

Kortárs magyar filozófusok recenzióit és tanulmány értékű ismertetőit frissen megjelent — túlnyomórészt angol nyelvű — filozófiai művekről.

Mi a célja a rovatnak? Kinek szólnak a Kiskáté írásai?

Mindenkinek, aki szeretné megismerni az angolszász filozófia „kortárs klasszikusait”. Aki örömmel figyelemmel kíséri az analitikus nyelvfilozófia, ismeretelmélet, elme-filozófia, metafizika, társadalomfilozófia, etika, művészetfilozófia, érvelélmélet legizgalmasabb fejleményeit, de eddig nem volt rá módja. A magyar kulturális nyilvánosság erős bástyái mögül kevés látszott az angolszász filozófia virágzásából; ezt a hiányt szeretnék pótolni a Kiskáté írásai.

Miért az a címe a rovatnak, hogy Kiskáté?

Azért, mert az írások bonyolult, összetett gondolatmenetek világos összefoglalására törekszenek — mintegy bevezetőként szolgálva a kortárs filozófiai művek olvasásához. Problématérképet rajzolnak, s arra biztatják a vállalkozó kedvű olvasót: induljon bátran felfedezőútra az immár nem is oly ismeretlen terepen.

Akkor tehát a Kiskáté szövegei párbeszédese formában lesznek megírva?

Nem. A káté párbeszédese formátumától e rövid bevezető végén elbúcsúzunk. De ne vessünk véget a dialógusnak, olvasás közben tegyünk fel nehéz kérdéseket a rovat írásainak: választ fogunk rájuk kapni.

Bárany Tibor
a Kiskáté vendégszerkesztője

Forrai Gábor

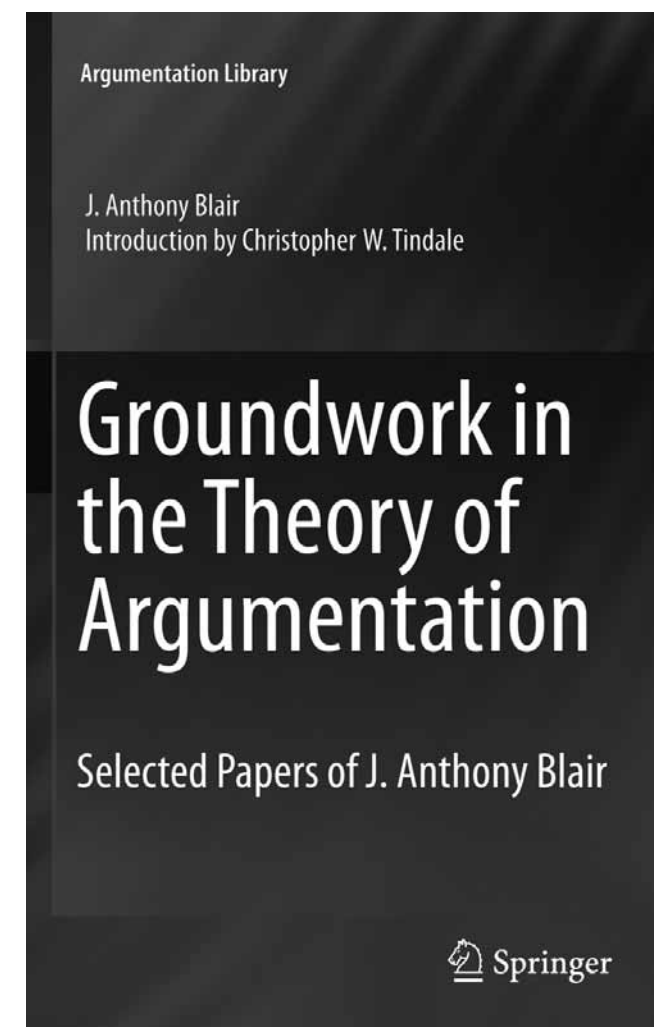
Harminc év érvelés

(J. Anthony Blair: *Groundwork in the Theory of Argumentation*. Springer, 2012)

J. Anthony Blair, a kanadai University of Windsor professzora, az egyik legtöbbet olvasott és idézett szerző az informális logika és az érvelélmélet területén. A kötet, mely az elmúlt harminc évben írott tanulmányaiból válogat, arra is alkalmas, hogy képet adjon ennek a területnek a születéséről és fejlődéséről.

A történet a hetvenes években kezdődik Észak-Amerikában, ahol az egyetemi oktatásnak nem pusztán szavakban célja, hogy a hallgatók képessé váljanak a reflektív, kritikus gondolkodásra. Ezért bőségesen kínáltak logikakurzusokat. A logika akkoriban a Frege- és Russell-féle formális logikát (más néven: szimbolikus logikát vagy matematikai logikát) jelentette, melyet a matematika logikai alapjainak vizsgálatára dolgoztak ki a 19. század végén és a 20. század elején. Ez a logika — melynek a matematika, a számítástechnika és a filozófia egyaránt sokat köszönhet — azonban a köznapi érvek elemzésére nem nagyon alkalmas. Lássuk, miért!

„Az a pacák [bökes az ajtó előtt álló emberre] nagyon tapogatja a zsebeit. Biztos nem találja a kulcsait.” Hogy ezt a következtetést a formális logika segítségével ellenőrizzük, először is a mondatot le kell fordítani egy formális nyelvre, mert a formális logika szabályai csak a szigorúan definiált formális nyelvre alkalmazhatók. És itt merül fel az első nehézség. A fordítás igencsak döcögős lesz: a formális nyelvben nincs igeidő, nincsenek a kontextust kihasználó indexikus elemek (a gesztussal kiegészített „az”), hiányoznak a megszorítást kifejező szavak („biztos”). Ráadásul a hétköznapi esetekben többnyire csak a következtetés levonásához szükséges legfontosabb információt közöljük: azt, hogy a kapu előtt álló pacák vélhetően be akar menni, hogy a kapu kinyitásához kulcsra van szükség, hogy a kulcsokat a férfiak többnyire a zsebükben tartják stb. nem szükséges elmondanunk. Tehát ezeket az információkat mind meg kell fogalmaznunk, és szintén le kell fordítanunk a formális nyelvre. A második nehézség akkor merül fel, amikor a logikai szabályokat ráeresztjük az immár formalizált következtetésre: a következtetés érvénytelen lesz! A formális logikában az érvényességen deduktív érvényességet értenek, ami azt jelenti, hogy a premisszák igazsága esetén *lehetetlen*, hogy a konklúzió hamis legyen. Csakhogy az iménti következtetés deduktíve nem érvényes: lehetséges,

hogy a pacák nem a kulcsait keresi, hanem a pénztárcáját vagy a mobilját. Márpedig ezt a következtetést elég jó kis következtetésnek tartjuk, ami azt mutatja, hogy az az érvényesség, amelyre a köznapi érvelések során törekszünk, nem a deduktív érvényesség. Röviden: ez a logika nehezen alkalmazható, és nem is azt vizsgálja, amire legtöbbször kíváncsiak vagyunk.

Az informális logika mozgalma lázadást jelentett a formális logika egyeduralkodó ellen. Hívei olyan tankönyveket

akartak írni, amelyek felkészítik a hallgatókat azoknak az érveknek az értékelésére, amelyekkel például az újságokban találkozunk. Az egyik első ilyen tankönyvet éppen Blair írta gyakori társszerzőjével, Ralph H. Johnsonnal (*Logical Self-Defense*, McGraw-Hill Ryerson, Toronto, 1977). A most vizsgált kötet első, *Kritikus gondolkodás* című része sokat elárul a mozgalom motivációiról: közös jövőnk részben azon múlik, hogy mennyire tudunk jól érvelni. Olyan kérdésekről van itt szó, hogy miért erkölcsi kötelességünk helyesen érvelni, hogy mi az elfogultság, és hogy pontosan milyen képességekkel kellett volna rendelkezniük a hírhedt antiszemita és holokauszttagadó középiskolai tanár, James Keegstra tanulóinak ahhoz, hogy felismerjék, történelem helyett téveszmerendszert kapnak.

A pedagógiai szempont azonban csupán a háttérben munkál. A kötetben szereplő írásoknak két célja van: továbbfejleszteni a köznapi érvek vizsgálatára és értékelésére szolgáló fogalmakat és módszereket, és tisztázni a különböző erre irányuló elméletek, irányzatok és szemléletmódok viszonyait.

A kiindulópontot az érv fogalma jelenti. Egy elemi érv Blair szerint egy állítás (konklúzió) és egy mellette szóló indok (egy vagy több premissza). Az állítás igen tág értelemben veendő: nemcsak az igazságértékkel rendelkező kijelentéseket foglalja magában, hanem olyan megnyilvánulásokat is, amelyek nem lehetnek igazak vagy hamisak — például: javaslatok, felszólítások —, illetve amelyek esetében ez vitatott — erkölcsi és esztétikai értékítéletek.

A logikát az érdekli, mikor jó egy indok egy állítás megalapozására, vagyis mikor jó az érv. Ennek megállapítására azonban különböző mércéket használhatunk. Az egyik a deduktív érvényesség, melyet a formális logika vizsgál. Ez teljesen megfelelő mérce a matematikában és bizonyos tudományos érvek esetében is, de a köznapi szituációkban jellegzetesen nem az. A tipikus esetben ugyanis — amikor az érdekel, miért tapogatja a pacák a zsebeit, jogosan vádolja-e a sajtó a politikust, helyes-e a tervezett kormányzati intézkedés — nem szoktunk eleget tudni ahhoz, hogy deduktíve érvényesen következtethessünk. A rendelkezésünkre álló információk általában töredékesek, és több lehetőséget is megengednek. A reális cél csupán a legplauzibilisebb lehetőség kiválasztása; a megfelelő mérce ezért az, hogy az érv meggyőző-e [*cogent*]. A meggyőző érvek, szemben a deduktíve érvényes érvekkel, megdönthetők: a friss információk hatására elveszthetik meggyőző mivoltukat. A zsebeit tapogató pacákra vonatkozó iménti érv például meggyőző, de ha az illető egyszer csak azt mondja, „Basszus! Ellopták a pénztárcám”, akkor már nem az.

De hogyan mérjük fel, hogy egy érv mennyire meggyőző? A Johnsonnal írt tankönyvben Blair három kritériumot javasol: az indoknak önmagában elfogadhatónak kell lennie, relevánsnak kell lennie az állításhoz, és elégségesnek kell

lennie hozzá. (Azóta is számos tankönyv alkalmazza ezt az ERE kritériumrendszert vagy annak valamilyen változatát, például a magyar tankönyvek is: Margitay Tihamér: *Az érvelés mestersége*, Typotex, Budapest, 2007²; *Informális logika*, szerk.: Forrai Gábor, <http://www.uni-miskolc.hu/~bolantro/informalis/tartalom.html>.) Jelen kötet második, *Informális logika* című részében főleg a megdönthető érvek mibenlétéről, valamint az ERE védelméről és továbbfejlesztéséről esik szó.

Az egyik legérdekesebb fejlemény a relevancia és az elégségesség összekapcsolása a Toulmin-féle biztosítékkal [*warrant*], illetve az érvelési sémák fogalmával. E kritériumokkal szemben gyakori vád, hogy nem elemezhető tovább, és alkalmazásaik túlságosan heterogének. Bármely konkrét esetben el tudjuk ugyan magyarázni, hogy egy indok miért nem releváns vagy miért nem elégséges, de ezek a magyarázatok nagyon különbözőek, nincs bennük közös mozzanat; ennél fogva a relevancia és az elégségesség pusztán címkék, s alkalmazásukkal nem adhatunk valódi magyarázatot arra, hogy az érv nem meggyőző. (Mintha azt, hogy az oroszlánnak miért van tarajos zápfoga, az embernek pedig miért gumós, azzal magyaráznánk, hogy az oroszlán és az ember is ragadozó-vagy-mindenevő, csak éppen ez a ragadozó-vagy-mindenevőség másként nyilvánul meg az oroszlánál és az embernél.) Blair elismeri, hogy a relevancia és az elégségesség pusztán címkék, de úgy gondolja, alkalmazásukról adható informatív jellemzés.

Korábbi írásaiban a Toulmin-féle biztosíték fogalmát használja erre a célra. 1958-ban megjelent könyvében (*The Uses of Argument*, Cambridge University Press), mely a kommunikációkutatók körében azonnal bestseller lett, de amelyet a logikusok és a filozófusok hosszú ideig teljesen figyelmen kívül hagytak, Stephen Toulmin arra hívja fel a figyelmet, hogy egy állítás védelme során többnyire egyetlen premisszát említünk. A premisszát egy kimondatlan következtetési szabály, a biztosíték [*warrant*] kapcsolja össze az állítással. A biztosítékok csak megdönthető következtetéseket támogatnak, azaz vannak olyan körülmények, melyek között ezek a következtetések hamis konklúzióra vezetnek. Az ilyen körülmények kimutatását nevezi Toulmin cáfolatnak [*rebuttal*]. Ezek a biztosítékok tudásterületenként változnak, de az feltérképezhető, hogy milyen területeken miféle biztosítékokat használunk. Mármost a „relevancia” és az „elégséges” értelmezhető e toulmini fogalmakkal: egy indok akkor releváns, ha van olyan biztosíték, amely összekapcsolja az indokot az állítással, és akkor elégséges, ha nincs cáfolata. Mivel a toulmini biztosítékok azonosíthatók és leírhatók, a relevanciáról és az elégségességről is adható tartalmas jellemzés.

A későbbi írásokban Blair inkább az érvelési sémákra támaszkodik, melyek szintén megdönthető következtetési szabályok, és amelyekről immár meglehetősen kidolgozott

elméletünk van (lásd: Douglas N. Walton – Chris Reed – Fabrizio Macagno: *Argument Schemes*, Cambridge University Press, 2008). Íme, a szakértői vélemény érvelési sémája: abból, hogy *A* szakértő, és *A* azt mondta, hogy *p*, *p*-re lehet következtetni. Az erre a sémára épülő érveket leggyakrabban az dönti meg, ha az állítólagos szakértő nem szakértő az adott kérdésben, ha ítélete nem kellő megfontoláson és a bizonyítékok számbavételén alapul, ha valamilyen okból nem várható tőle elfogulatlan álláspont, ha más szakértők nem osztják a véleményét, illetve ha nem azt mondja, amit tulajdonítanak neki. Ha világos képünk van az érvelési sémákról, akkor az indokok relevanciáját a következőképpen értelmezhetjük: a releváns indokok egy megfelelő sémához igazodnak. Az elégséges indokok pedig mentesek az adott sémát használó érvek leggyakoribb fogyatékoságaitól.

Az érvelési sémákról részletesebben a kötet harmadik részében olvashatunk, mely az *Érvelésemélet* címet viseli. A negyedik rész a logika, a retorika és a dialektika viszonyával foglalkozik. Az informális logika kezdetben csak a logikát, az érvek érvényességének vizsgálatát akarta megreformálni, de az idők során retorikai és dialektikai szempontokkal gazdagodott, s a három megközelítésből állt össze a mai érvelésemélet. A retorika hagyományosan a meggyőzés eszközeivel, olykor trükkjeivel foglalkozott, de újabban inkább az olyan vizsgálatokat nevezik így, melyek a beszédmegnyilvánulásokat a beszélő szándékai, a megcélzott hallgatóság és a konkrét beszédhelyzet alapján elemzik. A dialektika a ma használatos értelemben a viták típusaival és a vitázás során betartandó szabályokkal foglalkozik: olyasmikkel, hogy egy adott típusú vitának adott pontján a beszélő mit mondhat, mit kell mondania, illetve mit nem szabad mondania. Csak pár példa. Az üzleti tárgyalás típusú vitában, amelynek célja a felek érdekeinek összehangolása, megengedhető lépés kompromisszumot ajánlani: te egymilliót mondtál, én kettőt, legyen másfél. Ugyanez a lépés nem engedhető meg egy tudományos vitában, ahol mondjuk a kérdés a mélyszegénységben élők száma. Vagy: mikor terheli a feleket bizonyításkényszer. Vagy: ha érved kimondatlan premisszára támaszkodik, és a másik fél kétségbe vonja, nem utasíthatod vissza a támadást; vagy meg kell védened a premisszát, vagy fel kell adnod az érvet. Blair azt vizsgálja, hogyan is kell ezt a három megközelítést értelmeznünk, s milyen kapcsolatok vannak közöttük. Előfeltételezi az egyik a másikat? Alapvetőbb-e az egyik a többinél? Végül soron a szerző arra az álláspontra hajlik, hogy három különböző szemléletmódról van szó, melyeknek különböző normái vannak: egy logikailag kifogástalan érv lehet az adott ponton dialektikailag problematikus vagy retorikailag gyenge.

Ennek a résznek egyik fő témája a pragmadialektikával való szembenézés. A pragmadialektika kutatási programját a nyolcvanas években fogalmazta meg két hol-

land kommunikációkutató, Frans H. van Eemeren és Rob Grootendorst (összefoglalóként lásd: *A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-Dialectical Approach*, Cambridge University Press, 2004). Az érvelésemélet területén ez az egyetlen valódi átfogó elmélet, amely egységes keretben tárgyalja az érvekkel és a vitákkal kapcsolatos kérdéseket. A megközelítés magja a kritikus vita ideális, dialektikai modellje. A kritikus vita a véleménykülönbségek racionális feloldására irányul. A modell azért dialektikai, mert azt tartalmazza, hogy a vitának milyen fázisai vannak, s az egyes fázisokban milyen megnyilvánulások helyénvalók. Ideálisnak pedig azért ideális, mert nem a tényleges viták lépéseit írja le és rendszerezi, hanem normatív szabályokat ad arra, hogy hogyan kell a vitát lefolytatni. Nem arra a kérdésre ad választ, hogy hogyan vitatkozunk, hanem hogy hogyan fest az ideális eljárás, amely a lehető legjobb lehetőséget kínálja arra, hogy egyetértésre jussunk. A modell egyszerre alkalmas a tényleges viták elemzésére és kritikájára. Elemzésére, mivel tartalmazza azokat a fogalmakat, melyekkel a tényleges viták leírhatók; kritikájára, mivel lehetővé teszi a vitázó felek bírálatát abban az esetben, ha eltérnek az ideális eljárástól. A pragmadialektika szerint a vitáknak nincsenek különböző fajtái: minden vitát a kritikus vita szabályai szerint kell lefolytatnunk, legyen szó akár tudományos vitáról, akár üzleti tárgyalásról, akár az esti program megbeszéléséről. A logika és a retorika ebbe a dialektikai elméletbe épül be. A logika révén azonosíthatóak az érvek kimondatlan premisszái, és az ideális modell csak az érvényes érveket enged meg. A retorika azzal foglalkozik, hogyan érvelhetünk a leghatásosabban az ideális modell keretei között.

Blair kifogásainak középpontjában az áll, hogy ebben a felfogásban a dialógust vezérlő szabályok minden más szempontot maguk alá gyűrnek, míg a szerző szerint a logikai szempontok önállóak. A pragmadialektika normái tisztán procedurálisak: amíg a felek betartják a szabályokat, minden rendben van. Például ha valaki a másik fél által is elfogadott premisszákból a másik fél által is elfogadott szabályok szerint következtet, következtetését érvényesnek kell tekinteni. Blair szerint azonban az érvényesség nem azon múlik, hogy a felek mit fogadnak el: az ostoba premisszákból vagy hibás szabályok alapján levont következtetések érvénytelenek, még ha a premisszában és a szabályokban egyetértés van is. Szintén elutasítja azt a (nem egyedül a pragmadialektikában elfogadott) nézetet, hogy az érvek lényegük szerint meggyőzői eszközök. Az érv állítás és az indoklása, mely a meggyőzés mellett más célokra is használható: például valamely ismert tény magyarázatára, a helyes álláspont keresésére, egy már elfogadott állítás igazolására. Végezetül: a dialektikai szempontok sem azonosíthatók a dialógust szabályozó szempontokkal. Például Kant ismeretelmélete válasz Hume ismeretelméletére, de Kant legfeljebb csak valamilyen laza, metaforikus értelemben folytatott pár-